

Finnes det eksperter på moral?

T O R E N O R D E N S T A M

Om poker og andre spill

Det er ikke slik at alt er tillatt i poker. Det ville for eksempel være etisk uriktig å prøve å forstyrre motspillerne ved høylytt snakking, for ikke å nevne forsøk på regelrett fusk. En god pokerspiller avholder seg fra slike ting, men for øvrig opptrer han eller hun på måter som bryter med det meste av det vi er vant til fra hverdagslivet. Den fremgangsrrike pokerspilleren behersker for eksempel kunsten å bløffe sine motspillere. Slik er det i det spillet som heter poker. Hva med det spillet som kalles «å gjøre forretninger»? Når spørsmålet blir stilt på den måten, kan det være nærliggende å svare som en amerikansk forfatter gjorde for noen år siden: forretningslivet er som poker et sjansespill, men på begge områdene er det spillernes dyktighet som er det avgjørende i det lange løp. «I begge spillene er det slik at den avgjørende seieren er avhengig av et meget godt kjennskap til reglene, psykologisk forståelse av de andre spillerne, en frekk fasade, en anselig mengde selvdisciplin og evne til rask og effektiv utnyttelse av de muligheter som tilfeldigvis dukker opp.» Sitatet stammer fra en artikkel med tittelen «Is Business Bluffing Ethical?», som ble publisert i et av de ledende tidsskriftene på økonomiområdet, Harvard Business Review, i 1968. Forfatteren heter Albert Z. Carr og publiserte også en bok med tittelen *Business as a Game* samme år. Artikkelen finnes i lett forandret form i boken i et kapittel som heter «The Ethics of Bluffing in Business». Boken henvender seg ifølge forfatteren først og fremst til studenter og andre yngre mennesker som er interessert i å gjøre karriere i forretningslivet.

Carrs budskap til de håpefulle unge økonomene er at forretningslivet har sin egen moral som på ingen måte sammenfaller

med privatlivets etikk. I privatlivet er det en grunnleggende regel at man skal holde seg til sannheten. I forretningenes verden er det imidlertid ikke slik. Fremgang i forretningslivet forutsetter at man kan skille skarpt mellom hverdagslivets etikk og de spesielle regler som gjelder i det økonomiske liv. Evnen til å lyve og bløffe effektivt er simpelthen et overlevelsesvilkår på dette området. Carr illustrerer sin tese med en rekke eksempler.

Et av eksemplene omhandler forretningsmannen Tom som spiser lunsj med en kunde. Denne spør om han kunne tenke seg å støtte en viss politikers valgkampanje med hundre dollar. Forretningsmannen må tenke seg om litt før han svarer ja. Politikerens tilhører nemlig ikke det partiet som Tom selv sokner til. Men han svarer ja med tanke på mulighetene til å få istand gode kontrakter både nå og på lengre sikt. Når Tom forteller sin kone om dagens begivenheter, kommenterer hun: «Tom, det er noe som er galt med forretningslivet når en blir nødt til å velge mellom familiens eksistensgrunnlag og sine forpliktelser mot seg selv på en slik måte.» Carrs kommentar er at Tom og hans kone betraktet episoden på to forskjellige måter. Hustruen vurderte situasjonen i lys av privatlivets etiske regler, mannen så på den som forretningsmann, som et spørsmål om spillestrategi. Vår etiske erfaring fra hverdagslivet må settes i parentes om vi ønsker å spille en rolle i det økonomiske liv – det er Carrs budskap.

Andre eksempler som blir nevnt i Carrs tekst er Ralph Naders kritikk av bilindustriens manglende interesse for bilistenes liv og sikkerhet i boken *Unsafe at Any Speed* (utgangspunktet var manglene ved bilmodellen Chevrolet Corvair; noen år senere understreket Ford Pinto-affæren alvoret i Naders kritikk); den amerikanske politikerens Moynihans kritikk av forsikringsselskapenes systematiske bruk av feilaktig statistikk som grunnlag for å ta ut altfor høye premier fra forsikringstagerne; kritikk fra politisk hold av matindustriens tilbøyelighet til å pakke varene inn på en villedende måte; m.v. Carr vurderer disse tilfellene på samme måte som de berørte selskapene gjorde den gangen: Så lenge en holder seg innenfor lovens grenser, er alt tillatt. Om skjerpet lovgivning gjør det nødvendig å forandre på oppleggene, så må en gjøre det.

For øvrig er det bare selskapenes oppgave å utnytte markedet så effektivt som mulig. Carrs eksempelmateriale er hentet fra 60-årenes USA, men spørsmålet er om ikke de holdninger han beskriver, lever i beste velgående også i dag både i USA, i Norge og alle andre land. (Andreas Falkenberg kommenterer Carrs synspunkter slik: «(1) 1968 er lenge siden ... (2) Mange vil være uenige i at alt er tillatt – etter at man har etterlevd lovens bokstav. (3) De fleste forretningsfolk opererer i en bransje der «alle kjenner alle» og der det er viktig å passe godt på sitt rykte, tillit etc.» Det siste punktet er selvfølgelig viktig og f.ø. helt i tråd med Carrs anbefalinger.)

Carrs synspunkter er et usedvanlig klart eksempel på et ikke uvanlig syn på etiske forhold: hold deg innenfor lovens rammer, bryt ikke med tradisjonene på ditt virksomhetsfelt, og gjør for øvrig det som tjener dine egne interesser best! Vi kan kalle dette *etisk konvensjonalisme*.

Etisk konvensjonalisme kan kritiseres på flere måter:

- (1) Dette fører til en form for dobbeltmoral. Tom og alle andre som er i en lignende situasjon, forutsettes å ha én moral i arbeidstiden og en annen i fritiden. I sin fritid kan Tom gjerne kritisere sin egen oppførsel tidligere på dagen, men ifølge konvensjonalismen må de forskjellige rollene holdes atskilt. På samme måte kan en argumentere for at det er riktig for en dommer å følge landets lover i embeds medfør (tenk for eksempel på rasediskriminerende lover i apartheid-tidens Syd-Afrika); ellers kan han (som statsborger og politisk interessert) prøve å bidra til en forandring av de inhumane lovene som han selv praktiserer i sitt daglige virke. Mot denne formen for dobbeltmoral kan det anføres at det er unødvendig å anta at yrkeslivet krever sin egen etikk. Toms oppførsel kan og bør drøftes ut fra de samme utgangspunktene som all annen atferd.

Som alternativ til Carrs oppfatning kan vi da formulere følgende tese:

Næringslivets etikk er ikke et moralsk reservat med sine egne

lover, men en *anvendelse* av normale etiske synspunkter og erfaringer på et spesielt område.

En av oppgavene for de følgende sidene er å presentere synspunkter og argumenter som kan hjelpe oss å ta stilling til denne tesens holdbarhet. Kanskje blir resultatet at de sterkeste argumentene faktisk går i retning av Carrs påstand om at næringslivets etikk er et helt spesielt felt med sine egne normer?

- (2) De etiske konvensjonene strekker ikke alltid til. De vanskeligste etiske avgjørelsene har som regel å gjøre med situasjoner hvor det er forskjellige hensyn som trekker i forskjellige retninger. Typiske eksempler på slike situasjoner er de lojalitetskonflikter som vi kan komme opp i yrkeslivet. Tenk på styremedlemmet Ragnhild Smedsruds kvaler i Orkla-caset ovenfor! (Andreas Falkenberg: «Orkla og ølmarkedet i Norge.») Eller tenk på de kryssende hensyn som førte til Toms dilemma i eksemplet ovenfor! Slike *etiske dilemmaer*, hvor ulike hensyn og lojaliteter trekker i forskjellige retninger, fører til noen av de mest problematiske situasjonene overhodet på det etiske området. Og det er foreløpig et åpent spørsmål i hvilken utstrekning standardteoriene på det etiske området kan bidra til en løsning i slike situasjoner.
- (3) Ikke minst den tekniske utviklingen fører til at vi kommer opp i nye situasjoner hvor de gamle reglene ikke lengre kan fungere som veiledning. Det oppstår et akutt behov for å finne frem til *nye konvensjoner* for å håndtere de etiske problemstillinger som utviklingen fører til. Og hvordan skal en da gå frem? Om dette sier Carr ingenting. Mange eksempler er å finne på området medisinsk teknologi. Når respiratoren ble tatt i bruk i 1960-årene, ble det mulig å holde pasienter som ellers ville ha dødd forlengst, i live i uker, måneder og år. Dette førte til en rekke tilfeller hvor pasientene ikke viste noe helst tegn på bevisst liv, men hvor de elementære livsfunksjonene allikevel ble opprettholdt ved hjelp av de moderne apparatene. Foreldrene til Karen Quinlan (et av de mest omtalte tilfellene

den gangen) ønsket å få datteren koblet fra hjerte–lunge-maskinen. Legene mente at dette ville være i strid med et av legeetikken grunnleggende påbud, nemlig at en leges oppgave er å bidra til å opprettholde liv; legen må aldri medvirke til å ta liv. Tilfellet Quinlan og lignende case førte etter hvert til en omfattende diskusjon om vårt tradisjonelle syn på liv og død og til analyser av forskjellen mellom det å ta et liv på den ene siden, og på den andre siden det å avstå fra en kunstig forlengelse av en rent vegeterende tilstand uten noen av de kjennetegn som vi normalt regner som et minstekrav til god livskvalitet. Resultatet av diskusjonene var nokså drastisk: De fleste har nå akseptert et nytt begrep om hva døden innebærer (begrepet «hjernedød»). Lignende eksempler fra de siste årene er oppfinnelser som Internet og CD-rom-plater, som har ført til nye problemer på opphavsrettens område. Skal for eksempel en computer-utgave av en tekst regnes som en publikasjon som faller inn under de etablerte copyright-bestemmelsene? Her må det utarbeides nye konvensjoner for å håndtere de nye situasjonene som vi er kommet opp i.

- (4) Mot den spesielle varianten av etisk konvensjonalisme som Carr forsvarer, kan det rettes ytterligere en alvorlig innvending: Næringslivet er ikke et spill. Carr peker på noen likheter mellom det som foregår i et spill som poker, og det som skjer i næringslivet. Men han sier ikke noe som helst om forskjellene mellom spill og for eksempel en eiendomshandel. Om jeg skulle finne på å spille poker, må jeg akseptere at jeg sannsynligvis vil bli lurt av mer erfarne motspillere. Om jeg gir meg inn på et av mitt livs største investeringer i form av innkjøp av en enebolig, så aksepterer jeg ikke pokerspillopptreden fra selgeren sin side. Jeg forventer at både selger og mekler opptrer ærlig, slik at jeg for eksempel får opplysninger om eventuelle mangler. Det kan unektelig være oppklarende å peke på likhetstrekk mellom næringslivets praksiser og forskjellige former for spilleatferd, men det er sannsynligvis enda mer oppklarende å prøve å få tak i forskjellene.

- (5) Det femte og siste punktet som vi vil peke på, er konvensjonalismens påstand om at alt som ikke er uttrykkelig forbudt i de lover og vedtekter som er gjeldende i de land en oppholder seg i, er moralsk akseptabelt. Det er åpenbart ikke en holdbar påstand. Langt på vei må det være samsvar mellom gjeldende lov og allment utbredt moral. Ellers ville ikke lovene bli fulgt i ønskelig omfatning. Men av dette følger det ikke at alle lover er moralsk akseptable. Tenk for eksempel på de skattereglene som gjelder i kongeriket Norge. Noen av dem oppfattes som urettferdig – og blir da heller ikke fulgt. Iblant kan det til og med være en borgerplikt å bryte med eksisterende lover («sivil ulydighet»). Og fremfor alt: Området for det juridisk riktige sammenfaller ikke fullstendig med området for det moralsk riktige. Store deler av livet er heldigvis ikke lovregulert. Men det innebærer ikke at alt er moralsk tillatt. At seksuallivet i Norge for voksne menneskers vedkommende ikke er underkastet myndighetenes sensur, innebærer ikke at de etiske prinsippene om omsorg og hensyn er satt ut av spill. Det juridiske og det moralske overlapper, men alle lover må i prinsippet utsettes for moralsk granskning. Konvensjonalismen setter vognen foran hesten når den hevder at moralen bestemmes av jussen.

Rett handling og moralsk teft

Moralfilosofiens tradisjonelle oppgave har vært å fremskaffe en oversikt over hele det moralske området. Det er ikke noen liten oppgave, tatt i betraktning at praktisk talt alle aspekter ved menneskers liv og virke har en moralsk side. Hvordan bør man gå frem om man setter seg et så ambisiøst mål? En vanlig strategi har vært å prøve å vise at moralen kan ses som en pyramide. Pyramidens basis består av alle våre handlinger og resultatene av våre handlinger. Handlingene hører hjemme i bestemte handlingstradisjoner eller praksiser. Handlinger og praksiser tenker man seg gjerne som noe som styres av regler av forskjellige slag: praktiske tommelfingerregler, strategiske overveielser, etiketteregler,

juridiske regler og etiske normer. En vanlig fremgangsmåte på det moralfilosofiske området har vært å vise at enkelthandlinger kan avledes fra allmenne normer (f.eks. fra normen «Inngåtte kontrakter, avtaler og løfter skal holdes»). Deretter prøver man å vise at mangfoldet av allmenne normer kan reduseres til en eneste grunnnorm (eller til noen få grunn-normer). Dette er strategien til de moralfilosofiske tradisjonene som har vært dominerende de siste tohundre årene, utilitarismen og den kantianske tradisjonen. Begge tradisjonene stammer fra slutten av 1700-tallet, med den engelske juristen Jeremy Bentham som utilitarismens egentlige grunnlegger og den tyske filosofen Immanuel Kant som startpunktet for den tradisjon som er oppkalt etter ham. Det utilitaristiske grunnprinsippet kan formuleres slik:

Handle alltid slik at du bidrar til å maksimere mengden av lykke her i verden!

Kants grunnprinsipp er temmelig komplekst, men som en antydning om hva det dreier seg om, kan vi velge følgende formulering:

Handle alltid slik at du uten å innvikle deg i selvmotsigelser kan ville at alle andre som er i samme type situasjon som du selv er i nå, vil handle på samme måte!

Alle må altså behandles likt, iberegnet aktoren selv.

Vi skal se nærmere på disse forslagene til etiske førstenormer i kapitlet «Tre moralfilosofiske tradisjoner». Men la oss først reflektere over disse normenes status. Avgjørelser i konkrete saker kan tas med henvisning til allmenne normer, blir det sagt. Og de allmenne normene kan ifølge Kant og utilitaristene avledes fra ett moralsk grunnprinsipp (kanskje vi trenger mer enn ett). Om grunnprinsippets innhold og formulering er kantianerne og utilitaristene derimot dypt uenige. Hva så med det mest grunnleggende prinsippet? Finnes det noen muligheter for å begrunne de aller mest grunnleggende prinsippene på det etiske området? Oppgaven kan synes umulig. Dersom en norm virkelig er grunnleggende, må det vel være umulig å finne ytterligere begrunnelser?

Hvis en finner en god begrunnelse for en norm, så viser det vel bare at normen egentlig ikke er helt grunnleggende? Slik blir det ofte argumentert. Når vi kommer til de mest fundamentale normene på moralens område, er det bare én ting å gjøre: å velge mellom å akseptere eller å forkaste dem. Valget må nødvendigvis være irrasjonelt siden det er umulig å vise til mer grunnleggende normer. Denne posisjonen kalles iblant *etisk desisjonisme*. Til den etiske desisjonismens mest kjente forsvarere hører sosiologen Max Weber på begynnelsen av 1900-tallet og filosofen Karl Popper omkring midten av 1900-tallet.

Men situasjonen er ikke så håpløs som den kan virke ved første øyenkast. Tesen at moralen nødvendigvis må hvile på et irrasjonelt grunnlag, bygger på et fordreid bilde av hva moral er. Eksemplets makt og den moralske erfaringens rolle kommer ikke til sin rett i dette bilde, som vi nå skal kritisere og prøve å erstatte med et mer realistisk portrett av moralen.

Når man snakker om grunnleggende normer eller «verdiaksio-mer» o.l., forutsettes det at moralen, jussen og andre normsystemer er bygget opp på samme måte som aksiomatiske systemer i matematikken (typeeksempel Euklids geometri). Fra de mest grunnleggende utsagnene (aksiomene) ville man da gjennom logisk deduksjon kunne avlede de mindre grunnleggende utsagnene (det som i matematikken kalles «teoremer») og konkrete anvendelser i enkeltsituasjoner. Men dette er ikke et realistisk bilde av hvordan juridisk og etisk argumentasjon faktisk foregår. Det kreves noe mer enn den formelle evnen til å kunne gjennomføre korrekte deduksjoner for å kunne håndtere kompliserte moralske og legale spørsmål. Det kreves noe som kan kalles livsvisdom, praktisk erfaring, etisk kompetanse eller *moralisk teft*. For moralens og jussens vedkommende kreves dessuten den juridiske kompetanse som består i at man behersker de regler, eksempler og praksiser som til sammen utgjør den relevante del av vedkommende rettssystem (f.eks. alle lover og bestemmelser som tilsammen utgjør den norske skattelovgivningen, iberegnet kjennskap til måten dette regelverket faktisk er blitt brukt på av ligningsmyndighetene og rettsapparatet).

Det som ikke kommer frem i et ensidig normperspektiv på slike områder som moral og rett, er at det er en nødvendig forbindelse mellom normer (regler), eksempler og opparbeidet kompetanse. Det er ikke nok å kjenne reglene. Man må også kunne håndheve dem på en forsvarlig måte. Regler lærer man normalt ved hjelp av eksempler («presedenstilfeller», som det heter i jusen), og noen regler kan bare læres ved hjelp av eksempler. Dette gjelder blant annet for de regler som styrer vår bruk av etiske og estetiske begreper. Tenk for eksempel på uttrykk som «rock-and-roll» og «symfoni»! Forståelsen av regelen styres av en rekke mønstereksempler, samtidig som det er slik at disse eksemplene bare kan forstås *som eksempel* i relasjon til noe mer allment (en norm, en regel, et begrep). Regelforståelse og eksempelforståelse kjennetegnes av en sirkelstruktur som minner om forholdet mellom helhetsforståelse og delforståelse når det gjelder tekster. Vi forstår delene av en tekst i lys av den helhet som etterhvert vokser frem for oss når vi leser teksten, og forståelsen av delene endres etterhvert i lys av den fremvoksende helheten. Det er den prosessen som kalles «den hermeneutiske sirkel».

For å illustrere regel- og eksempelforståelsens sirkel kan vi tenke på hva det innebærer å være for eksempel generøs. Ordet «generøsitet» og dets tilsvaregheter på andre språk er positivt ladet, men oppfatningene om hva generøsitet egentlig innebærer og om hvor grensene går mellom generøsitet, unødvendig sløsing og uakseptabel gjerrighet, varierer fra samfunn til samfunn. Den eneste måten å finne frem til hva som ligger i begrepet generøsitet i et gitt samfunn, er derfor å gjennomgå en rekke eksempler og moteksempler. Riktignok kan man (som Aristoteles gjorde) peke på noen faktorer som man bør ta hensyn til når man vil utøve en dyd som generøsitet. Motivet bør være godt, man bør gi tilstrekkelig mye til de rette personene på det rette tidspunktet – og lignende meget allment formulerte krav. For den som ennå ikke vet hva generøsitet innebærer, er dette temmelig intetsigende. De allmenne kravene får en konkret mening først når de anvendes på foreliggende situasjoner. Det er da også det som skjer i all oppdragelse.

Gjennom innøving i forskjellige praksiser erverver vi den kom-

petanse som kreves for selvstendige innsatser på det området det dreier seg om. For å kunne handle på egen hånd må man ha skaffet seg visse kunnskaper og erfaringer. Når vi snakker om «kunnskap», tenker vi ofte på en spesiell form for kunnskap, nemlig den formulerte kunnskapen som foreligger i form av språklige utsagn. Å ha et visst kjennskap til fysikk kan for eksempel innebære at en kjenner Arkimedes lov. Vi kan kalle det teoretisk kunnskap eller *påstands-kunnskap*. Men det finnes andre former for kunnskap som ikke lite lett kan formuleres i påstands form. Tenk for eksempel på den kunnskap vi har når vi kan skille klangen fra en klarinett fra lyden som stammer fra en obo! Vi kan kalle dette *fortrolighetskunnskap*. En tredje type kunnskap kan illustreres med det å kunne høvle eller det å kunne lage en omelett. Det dreier seg her om praktiske ferdigheter som er nødvendige innslag i snekkerens og kokkens yrkeskompetanse. Iblant brukes uttrykket «know-how» for å hen-vise til slike ferdigheter. Vi skal her kalle det *ferdighetskunnskap*.

Mye av det vi kan, eksisterer i form av ferdigheter og fortrolighet, for eksempel de språklige kunnskaper vi har i og med at vi har lært vårt morsmål. Å artikulere alle de regler som inngår i vår normale språklige kompetanse er en oppgave for spesialister, i dette tilfellet språkforskere. Når det gjelder andre aspekter ved alt det vi lærer når vi vokser opp i en viss kultur, er det andre spesialister som tar seg av oppgaven å formulere og systematisere det som allerede foreligger i form av *taus kunnskap* (det vil si fortrolighetskunnskap pluss ferdighetskunnskap), for eksempel sosialantropologer og bedriftsøkonomer eller – for moralens vedkommende – moralfilosofene og empiriske etikkforskere.

Som på de fleste andre områder er brorparten av de regler som ligger til grunn for våre oppfatninger om hva som er moralsk rett og galt ikke formulert som uttrykkelige språklige utsagn. De fleste av våre moralregler eksisterer implisitt i våre handlinger og holdninger som fortrolighetskunnskap og ferdighetskunnskap. Vi *vet* ofte hva som er riktig eller galt uten å kunne *si* det klart. Å ha de kunnskaper som trengs for å kunne handle rett og for å kunne avgjøre om andres opptreden er moralsk akseptabel eller ikke, er å ha ervervet den kompetanse som kan kalles *moralsk teft*.

I lys av disse betraktningene kan vi erstatte pyramidemodellen for etikken med et annet bilde: Etikken er som et isfjell. Den formulerte delen av etikken er den lille delen som vi kan se ovenfor vannskorpen. Det aller meste av isfjellet skjuler seg under vannet (= vår tause etiske kunnskaper).

Begrepet etisk kompetanse ligner delvis på det kompetansebegrepet som man pleier å arbeide med i jussen. «At en person har *kompetanse* vil si at han eller hun på visse vilkår kan fastsette nye normer, hvis eksistens nettopp begrunnes ved å henvise til at kompetansen har vært utøvet», som N. Kr. Sundby har formulert det. Ifølge prislovens §26, 2. ledd kan Kongen f.eks. «gi forskrifter om at bestemte grupper ervervsarbeidende skal ha plikt til å offentliggjøre sine årsregnskaper». Men det er også vesentlige ulikheter mellom etisk og juridisk kompetanse. Juridisk kompetanse innebærer en rett til å pålegge andre normer, noe som normalt ikke er relevant på moralens område. Moralnormer er normer som en må pålegge seg selv og stå inne for. Juridisk kompetanse tilskrives visse instanser og rolleutøvere gjennom uttrykkelige stipulasjoner. Moralsk kompetanse er derimot noe som enhver må erverve seg gjennom egen erfaring. Juridisk kompetanse er reservert for noen få instanser. Moralsk kompetanse er noe alle voksne mennesker normalt forutsettes å ha. Ervervlsen av etisk kompetanse er en vesentlig del av oppdragelsen i alle kulturer. I den utstrekning man overhodet kan snakke om noe slikt som «etisk ekspertise», må man altså ha in mente at etisk ekspertise (eller moralsk teft) har en helt annen utbredning enn juridisk kompetanse og andre former for spesialistkompetanse.

På det rettslige området betraktes en norm som gyldig om den er resultatet av at en person eller instans med den fornødne kompetanse har utøvd sin kompetanse. På samme måte kan vi si at en etisk norm eller en etisk avgjørelse i en konkret situasjon kan betraktes om gyldig (det vil si moralsk riktig) om den er resultatet av at en etisk kompetent person har gjort bruk av sin kompetanse. Hva innebærer det da å være etisk kompetent, å ha moralsk teft? Allment kan vi si at etisk kompetanse innebærer at man har den erfaring, de ferdigheter og de teoretiske kunnskaper som eventuelt

også måtte trenes for å kunne strukturere de handlingssituasjoner som man kommer opp i på en fruktbar måte og at man har ervervet en evne til å finne frem til løsninger på moralske problemer som i etterhånd viser seg å være bra. Dette er nå meget allment. Moralfilosofiens historie kan ses som en rekke forsøk på å uttrykke det som ligger i vår moralske teft på en litt mindre abstrakt måte. Her og nå vil vi bare peke på ett vesentlig innslag i all moralsk kompetanse, nemlig evnen og viljen til å generalisere fra det gitte tilfellet til andre lignende tilfeller, slik at man unngår diskriminerende behandling av andre – og seg selv. På samme måte som på det juridiske området er likhetskravet helt grunnleggende på det moralske området. I den kantianske tradisjonen inngår kravet om lik behandling av like tilfeller i selve forslaget til etisk grunn-norm («det kategoriske imperativet», som vi kommer tilbake til i kapitlet «Tre moralfilosofiske tradisjoner»). I den utilitaristiske tradisjonen innskjerpes det likeså at fra moralsk synpunkt må alle personer betraktes som likeverdige. Men som så ofte når det gjelder etiske forhold må vi nok konstatere at det finnes et ganske stort gap mellom teori og praksis på dette punktet. Når det gjelder de allment utbredte forestillingene om hvilke tilfeller som faktisk er like, finnes det uhyre mye holdningsskapende arbeid å utføre. Etisk provinsialisme er et vanlig fenomen også i dagens mangkulturelle verden.

Debatten om etisk ekspertise

Om det nå er slik som det ble hevdet i foregående avsnitt at etisk kompetanse er noe som alle mennesker normalt forutsettes å ha, ser det ikke ut til å bli plass for eksperter på moral. Om bilen ikke fungerer, henvender vi oss gjerne til ekspertene på det området. Kriteriet på at de virkelig er eksperter, er at de på en effektiv måte får bilen til å fungere igjen. Om mitt legeme ikke fungerer som det skal, henvender jeg meg til ekspertene på det området, leger og annet helsepersonell. Om de lykkes å helbrede meg, tolker jeg det som bevis på at de kan jobben sin. Men hva skulle kriteriet være på at noen virkelig er ekspert på det etiske området?

Til å begynne med kan vi peke på et viktig skille, nemlig skillet mellom *empiriske utsagn* og *normative* (eller vurderende) *utsagn*. Empiriske utsagn er påstander som kan bekreftes eller avkreftes ved henvisning til fakta. Påstår noen for eksempel at korrupsjonen i det norske næringsliv har økt betraktelig de siste årene, så er dette noe som i prinsippet kan avgjøres ved empiriske undersøkelser. Men først må utsagnets mening avklares. Uttrykket «korrupsjon» må presiseres slik at det blir mulig å klassifisere forskjellige handlinger på en entydig måte. Hvor går grensen mellom akseptable gaver og uakseptabel smøring – ved en verdi av tusen kroner, for eksempel? Hva innebærer «økt betraktelig» i denne sammenhengen? En økning med mer enn 20 %, eller hva? Og hva ligger i uttrykket «de siste årene»? De siste ti årene, eller noe annet? Gitt begrepsavklaringer på disse punktene vil det i prinsippet være mulig å fremskaffe materiale som kan støtte eller avkrefte den gitte påstanden. Men svaret vil nok bli beheftet med en anelig grad av usikkerhet, tatt i betraktning at dette er et følsomt område som det ikke er lett å få oversikt over.

Normative utsagn kan ikke bekreftes eller avkreftes ved å henvise til de faktiske forhold. Et normativt utsagn uttaler seg ikke om eksisterende fakta, men om forhold som burde finnes. Hvordan skal en for eksempel begrunne utsagnet at gaver med en verdi på mer enn tusen kroner ikke er moralsk akseptable i forretningslivet? Normative utsagn har med verdivalg å gjøre, og da må en gripe til andre former for argumentasjon enn på det empiriske området. Utilitarister, kantianere, aristotelikere og andre tradisjonelle moralteoretikere anbefaler forskjellige fremgangsmåter med hensyn til etiske valg, men i løpet av vår 2500 år gamle moralfilosofitradisjon er det ikke fremkommet noen allmenn enighet om den rette måten å gå frem på innenfor etikkens område. Det har med tiden ført til en berettiget skepsis med hensyn til mulighetene for kunne avgjøre etiske spørsmål på en entydig måte. En av de første som formulerte denne skepsisen på en slående måte, var den svenske filosofen Axel Hägerström. I sin tiltredelsesforelesning ved universitetet i Uppsala i 1910 la han frem tesen at det ikke kan finnes en vitenskap *i* moral, bare vitenskaper *om* moral. Det vil si at

det ifølge hans forslag er mulig å undersøke de eksisterende moralforestillingerne og praksisene med empiriske metoder (innenfor fag som sosiologi og sosialantropologi, for eksempel). Men etikken kan aldri bli til en vitenskap, da den ikke primært omhandler fakta. Etikdens kjerne har jo med normer og verdier og ikke minst med valg mellom forskjellige handlingsalternativer å gjøre. Både Hägerströms såkalte *verdinihilisme* og Webers og Poppers desisjonisme (som ble nevnt i foregående avsnitt) setter likhetstegn mellom det vitenskapelige og det rasjonelle. Det som ikke kan behandles rasjonelt, faller utenfor vitenskapenes område. Og påstanden er nettopp at etiske forhold ikke kan behandles rasjonelt, med unntak av rent deskriptive undersøkelser.

Omkring midten av 1900-tallet var dette blitt til et standard-synpunkt i filosofiske og vitenskapelige kretser. Den engelske filosofen C. D. Broad (som f.ø. hadde meget gode kontakter med filosofene i Uppsala og selv behersket svensk) uttrykte det på følgende måte:

It is no part of the professional business of moral philosophers to tell people what they ought or ought not to do ... Moral philosophers, as such, have no special information not available to the general public about what is right and what is wrong.

(«Ethics and the History of Philosophy», sitert i Peter Singers artikkel «Ethical Experts in a Democracy», i D. M. Rosenthal & F. Shehadi (red.), *Applied Ethics and Ethical Theory*, 1988.)

Dette standpunktet ble gjerne begrunnet med henvisning til en bestemt teori om normative utsagns status. Ifølge de logiske empiristene er etiske utsagn og andre verdidommer ikke noe annet enn rene følelsesuttrykk (*den emotive teorien* om etiske utsagns mening).

I løpet av de siste tretti årene er dette bildet blitt kraftig forandret. Forklaringen er å finne i fremveksten av det nye området *anvendt etikk*. De pådrivende kreftene bak denne utviklingen var forhold som den medisinske teknologiens utvikling (nye livsoppholdende apparater som respiratoren og dialysemaskinen, fosterdiagnostikk, genteknologi m.v.), de moralske dilemmaer som USAs

krigføring i Vietnam førte til, diskusjonene omkring industriens miljødeleggende effekter og kampen mot forskjellige former for diskriminering på grunn av rase, kjønn, religion og så videre. Til pionerene på den anvendte etikkens område hører filosofer som Stephen Toulmin, Peter Singer og Thomas Nagel. Stephen Toulmin var i slutten av 60-årene gjesteforsker ved et den gangen helt nytt institutt med bioetikk som sitt forskningsområde. The Hastings Centre utenfor byen New York har etter hvert etablert seg som et av verdens ledende forskningssentre på den anvendte etikkens område. I en artikkel fra 1973 beskriver han den nye utviklingen innenfor moralfilosofien med stor entusiasme. Befatningen med medisinsk-etiske problemer har bidratt til å forandre hele moralfilosofien i positiv retning, skriver han, ikke minst på grunn av den fokusering på allmennmenneskelige problemer som den somatiske medisins utvikling førte med seg. Uansett kulturell tilhørighet har jo alle mennesker samme type kropp og rammes av de samme lidelsene. (S. Toulmin, «How Medicine Saved the Life of Ethics», 1973, gjenopptrykt bl.a. i T. Beauchamp & W. LeRoy (red.), *Contemporary Issues in Bioethics*, 3. opplag, 1989.) I denne artikkelen gjorde Toulmin seg også til talsmann for en aristotelisk tilnærming til etikken, et tema som han senere ofte har vendt tilbake til. (Sml. avsnittet om den aristoteliske tradisjonen i kapitlet «Tre moralfilosofiske tradisjoner».) Singers kritikk av de lidelser som dyr utsettes for i den industrialiserte kjøttproduksjonen i USA og lignende land, er blitt stående som en klassiker innenfor den anvendte etikken (*Animal Liberation, Towards an End of Man's Inhumanity to Animals*, 1975). Siden mange år tilbake er Singer leder for et bioetisk forskningsinstitutt i sitt hjemland Australia, og er i dag kanskje den mest kjente av alle som nå arbeider på den anvendte etikkens område. Vietnam-krigens grusomheter er utgangspunktet for et av Thomas Nagels mange bidrag til den anvendte etikken, artikkelen «War and Massacre», gjenopptrykt i hans artikkelsamling *Mortal Questions* fra 1979. Ledemotivet hos Nagel er å demonstrere at mange vanskelige etiske problemer faktisk kan behandles rasjonelt, iberegnet et så vanskelig område som brutalitet i krig.

Det som var nytt i 1960- og 70-årene var ikke i og for seg at etiske temaer ble tatt opp til drøfting. Det er rimelig å anta at dette alltid har vært et innslag i alle menneskelige kulturer som er kommet så langt at de har utviklet et språk. De eldste skriftlige dokumentene som omhandler yrkesetikk, stammer fra 600-tallet og 400-tallet f.Kr. (den indiske legeetikken slik den ble formulert i *Atreya Anushasana*, henholdsvis *den hippokratiske ed* som fremdeles er grunnlaget for den medisinske etikk i den vestlige delen av verden). Det nye i behandlingen av etiske spørsmål omkring 1970 var at noen analytisk skolerte filosofer, gjerne i samarbeid med leger og andre fagfolk, fant ut at deres filosofiske skoling kunne være til nytte i arbeidet med å klargjøre nye og vanskelige situasjoner. Ikke minst viste det seg å finnes behov for *begrepsanalyser* for å kunne strukturere de vanskelige situasjonene på en fruktbar måte. Et typeeksempel er analysen av begrepene liv og død og drøftinger av mulige forandringer i de tradisjonelle begrepene. (Sml. omtalen av tilfellet Quinlan tidligere i dette kapitlet.) Kort sagt er våre dagers anvendte etikk resultatet av en fusjon mellom analytisk filosofi og tradisjonell yrkesetikk.

Den anvendte etikken var til å begynne med særlig opptatt av medisinsk-etiske problemer. Men etter hvert har det oppstått mange spesialiseringer innenfor den anvendte etikken, såkalte *områdeetikker*. Næringslivets etikk er et av de mange delområdene som har nytt godt av fusjonen med analytisk filosofi. Det første opplaget av standardverket *Ethical Theory and Business* kom i 1979, redigert av Tom L. Beauchamp og Norman E. Bowie, og senere er det kommet en lang rekke lignende arbeider. Næringslivets etikk fremstår i dag, på samme måte som mange andre områdeetikker, som profesjonaliserte forsknings- og undervisningsdisipliner med egne lærestoler, konferanser og tidsskrifter. I 1981 begynte for eksempel det amerikanske tidsskriftet *Journal of Business Ethics* sin virksomhet, og året deretter startet *Business and Professional Ethical Journal*. I Europa begynte et lignende tidsskrift å komme ut i 1992, *Business Ethics: A European Review*.

Denne utviklingen på etikkområdet er også blitt møtt med en hel del skepsis. Fra konservative yrkesutøveres side blir det ofte

hevdet at etikk er noe som best formidles i praksis. Egen forskning og undervisning på dette feltet fremstår da som både uønsket og uheldig. Dette er nok den viktigste grunnen til den seige motstanden mot etikk som fag ved det medisinske fakultetet i Bergen, for å nevne ett eksempel blant mange. Et generalangrep på forestillingen om etisk ekspertise ble fremført i begynnelsen av 1980-årene av den amerikanske juristen Cheryl N. Noble. Hennes artikkel «Ethics and Experts» ble først publisert i 1980, og i 1982 ble den gjenoptrykt sammen med kritiske kommentarer fra andre i *Hastings Center Report*, det utmerkede tidsskriftet som utgis av forskningsstiftelsen The Hastings Center. Debatten fortsatte i boken *Applied Ethics and Ethical Theory* fra 1988 med innlegg av bioetikerne Ruth Macklin og Peter Singer. Nobles påstand var at den anvendte etikken er virkelighetsfjern og abstrakt, resultatene er konvensjonelle og tamme, og hele området består egentlig ikke av noe annet enn tekniske filosofiske øvelser av tradisjonelt slag. Peter Singer fant anklagen om tamme konklusjoner temmelig komisk. Siden 70-årene har han vært under konstant press fra mange hold på grunn av sine kontroversielle forslag. Han har blant annet argumentert for teser som disse: Vi burde bli vegetarianere alle sammen; nyfødte har ikke mer rett å leve enn et foster; drap på nyfødte kan i sjeldne tilfeller være etisk berettiget. Det kan tillegges at motstanden mot Singers forslag senere har ført til at både forelesninger og hele konferanser i Tyskland og Østerrike er blitt stoppet, ikke minst på grunn av motstanden fra handicap-bevegelsene i disse landene (som f.ø. ikke hadde satt seg inn i hva forslagene og argumentene gikk ut på). (Se P. Singer, «On Being Silenced in Germany», *The New York Review of Books*, 15.8.1991; P. Singer, «Applied Ethics in a Hostile Environment», *Theoria* 1991; og innledningen til H. Kuhse & P. Singer, *Muss dieses Kind am Leben bleiben?*, 1993.)

Singer formulerte i den forbindelse fem krav til en etisk ekspert: (1) En etisk ekspert må som eksperter på alle andre områder, ha evnen til å argumentere godt. Hun eller han må kunne unngå logiske feil for egen del og kunne oppdage slike feil hos andre. (2) For å kunne regnes som etisk ekspert må en ha et visst

kjennskap til etikk og de moralske begrepenes mening. (3) En etisk ekspert må ha et forsvarlig kjennskap til de større etiske teoriene (utilitarisme, kantianisme, rettferdighetsteoriene og så videre). (4) Etisk ekspertise krever også en hel del kunnskaper om faktiske forhold. For å kunne regnes som etisk ekspert må en i det minste ha evnen til raskt å kunne innhente relevant informasjon. (5) Sist men ikke minst må man ha tid til å reflektere over etiske spørsmål. Dette vilkåret kan være vanskelig å oppfylle når man for eksempel er i fullt arbeid som avdelingslege på et norsk sykehus eller som direktør i et eksportfirma.

Et lignende forsvar for etisk ekspertise finner vi hos Ruth Macklin, professor i bioetikk i New York. Hun fremhever at det ikke fins noen enkle svar på vanskelige etiske spørsmål. Som et eksempel nevner hun en handikappet, alkoholisert og hjemløs kvinne som åpenbart trengte medisinsk behandling. I dette tilfellet fant Macklin det umulig å velge mellom kvinnens selvbestemmelserett og hensynet til kvinnens eget beste. Men på samme måte som Singer fremhever hun betydningen av kjennskap til relevante fakta, analytiske evner og kjennskap til etiske teorier. Singer gir et glimrende eksempel på treffende etisk kritikk i sitt bidrag til debatten. En etisk komité i USA fikk i 1970-årene i oppdrag å granske laboratorieforsøk på befruktete menneskeegg. Komiteen kom frem til at «et menneskefoster fortjener dyp respekt», men med det tillegg at dette ikke må tolkes dithen at et foster har de samme juridiske og etiske rettighetene som vi tilskriver «personer». Befruktning av egg i laboratorier er ifølge komiteen «etisk forsvarlig», men det utelukker ikke at etisk kritikk også er «legitim». Hva har da komiteen egentlig sagt? Den sa for eksempel ikke noe som helst om hvordan de befruktete eggene bør behandles når forsøkene er avsluttet. Skal de begraves som andre mennesker eller skal de kastes i bosset? I lys av dette eksemplet foreslår Singer at det vil være en viktig oppgave for etiske komiteer og andre som arbeider innenfor anvendt etikk å utarbeide virkelige gode etiske analyser som kan tjene som mønster for andre.

Både Macklin og Singer kan kritiseres for sin ensidige vektlegging av teoretiske kunnskaper og evner på den praktiske klokska-

pens bekostning. Spesielt er deres fremheving av de etiske teoriernes rolle problematisk. Macklin mener at valget står mellom å bygge på etiske teorier eller å la tilfeldighetene råde. «The advantage of having a theory, as philosophers have argued at length, is that it enables particular judgments to be systematic and well grounded, instead of ad hoc,» som hun formulerer det. Det er i det minste en kraftig overforenkling. Men hvilken rolle kan og bør da etiske teorier spille på moralens område? Hva kan du selv lære fra etiske teorier som du kan ha nytte av i din egen yrkesvirksomhet? Det er spørsmål som vi må ta med oss når vi kommer til hovedtradisjonene innenfor moralfilosofien i et senere kapittel.